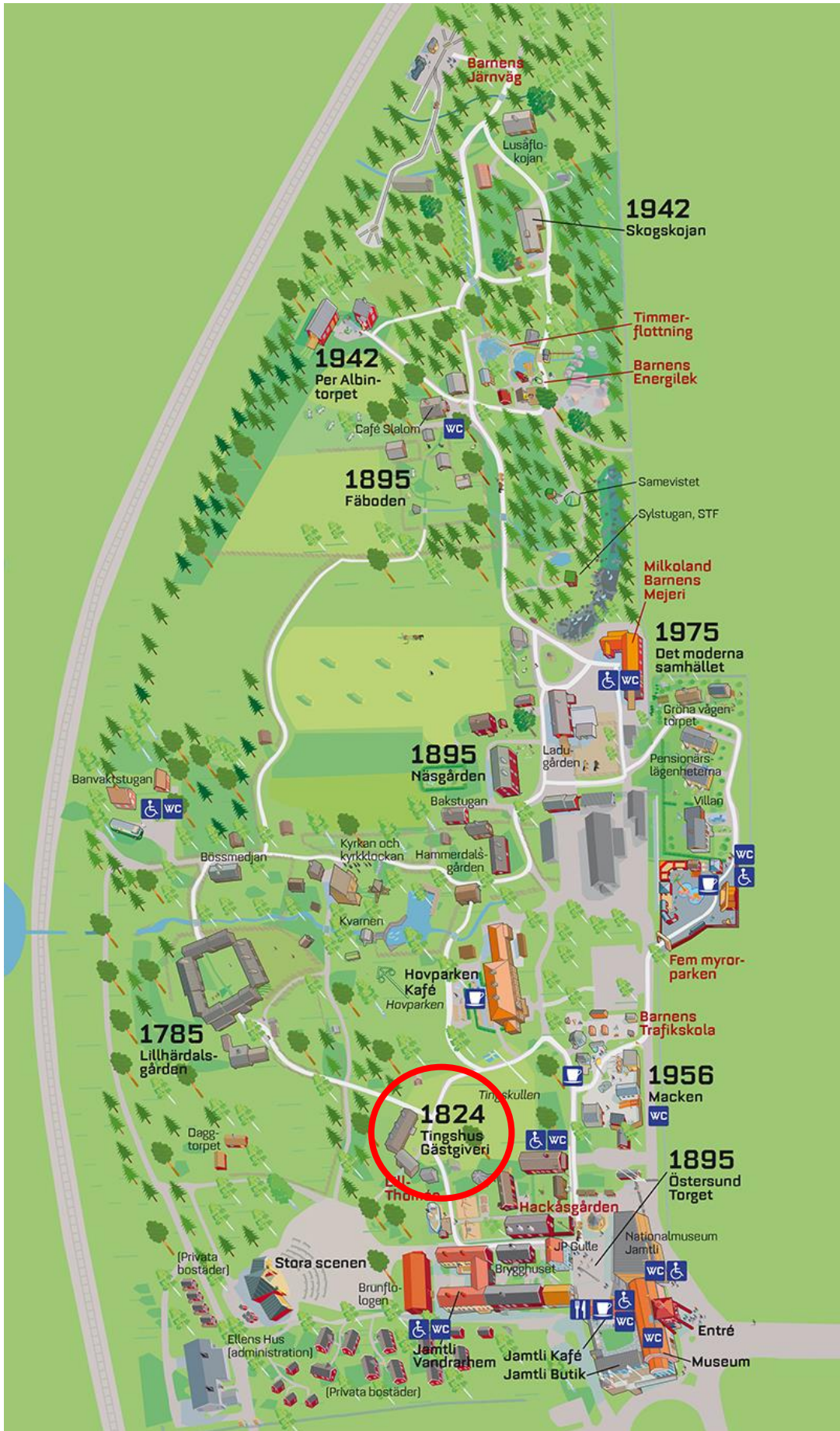

Gästgiveriet och Tingshuset år 1824

Jamtli Historieland
Inläsningsmaterial sommarungdomar

Innehåll

Jamtli Historieland.....	4
Rollspel	4
Att alltid vara sysselsatt.....	5
Historievandringar.....	5
Barn för en dag.....	5
Andra aktiviteter	5
Gästgiveri och Tingshus år 1824.....	6
Gästgiverifamiljen.....	7
Piga och dräng	8
Arbetsuppgifter	9
Hur man hälsar	10
Måltider	10
Gästgiveri.....	11
Passtvång och gästbok	11
Kostnader	12
Tingshus.....	13
Takmålningarna	14
Bondgård	15
Bondens år.....	15
Folketro och religion.....	18
Oknytt.....	18
Kristendomen	18
Husförhör	18
Tio budorden	19
Persongalleri.....	21
Andra personer i byn Gärde	21
Viktiga personer i länet	21
Övriga personer.....	22
Viktiga händelser kring år 1824.....	23
Freden, vaccinet och potäterna	23
Smittkopporna.....	23

Jamtli Historieland

Rollspel

På Jamtli Historieland presenteras historia genom rollspel, det vill säga att alla som arbetar på området låtsas vara personer från olika årtal som bor och jobbar i de olika gårdarna och miljöerna. Det ger besökarna en chans att kliva in i historien. Det är viktigt att du läser igenom detta material för att du ska kunna känna dig trygg med att låtsas vara en person som levde förr och att hjälpa besökarna upptäcka tiden och gården. Eftersom du ska jobba på Gästgiveriet och Tingshuset år 1824 kommer du mest troligt att få rollen som piga eller dräng. Ha det i tankarna när du läser vidare.

Historia förmedlas i allt det som vi gör, allt från kläderna till hur vi är som personer. Det är därför viktigt att komma ihåg att du lär ut historia genom:

- Det du gör och hur du gör det
- Vad du pratar om och hur du säger det
- Vilka kläder du bär och hur du betar dig.

Alltid när du jobbar på gården kommer du att ha en handledare på plats som också rollspelar. Handledaren ger dig dina arbetsuppgifter och hjälper dig under dagen och tillsammans skapar ni bilden av hur det kan ha varit på gården för ca 200 år sedan. Om det är något du inte förstår i inläsningsmaterialet eller om en besökare frågar något som du inte vet kan du alltid vända dig till din handledare.

Att alltid vara sysselsatt

Det är viktigt att alltid ha något att göra. Det gör att rollspelet blir lättare och att mötet med besökarna känns naturligare. Förr fick man dessutom skämmas om man inte "hade något för händerna". Då kunde folk tro att man var lat och slarvig. Om man var piga och dräng på en gård så fick man knappast jobba kvar på gården som man inte jobbade på.

Din handledare berättar vad du ska göra och allteftersom du känner dig mer van kommer du att se vad som ska göras och hitta på egna sysslor.

Historievandringar

Varje dag finns det möjlighet för besökarna att följa med på en historievandring, en vandring i tiden. Dessa vandringar leds av en "vandrare" som tar med besökarna till olika tider och olika gårdar. När en vandring kommer till gården gör man ofta ett kortare skådespel eller någon aktivitet med besökarna. Din handledare berättar vad som ska göras och du får gärna hjälpa till.

Obs! Historievandringarna går till olika gårdar olika somrar. Din handledare berättar om det blir vandringar just denna sommar.

Barn för en dag

Under sommaren finns det möjlighet för barn att anmäla sig för att vara med på en gård under en dag. De får låna kläder och de får ett nytt namn för att kunna vara med i rollspelet på gården. Det är två barn per gård som kan vara med under en dag. Barnen är i första hand din handledares ansvar, men du kommer att hjälpa till. Det gäller att få barnen intresserade av att vara med i de dagliga sysslorna, så att de får chansen att prova på hur det var att vara barn år 1824. De ska lockas med i gårdens aktiviteter och få en rolig och lärorik dag.

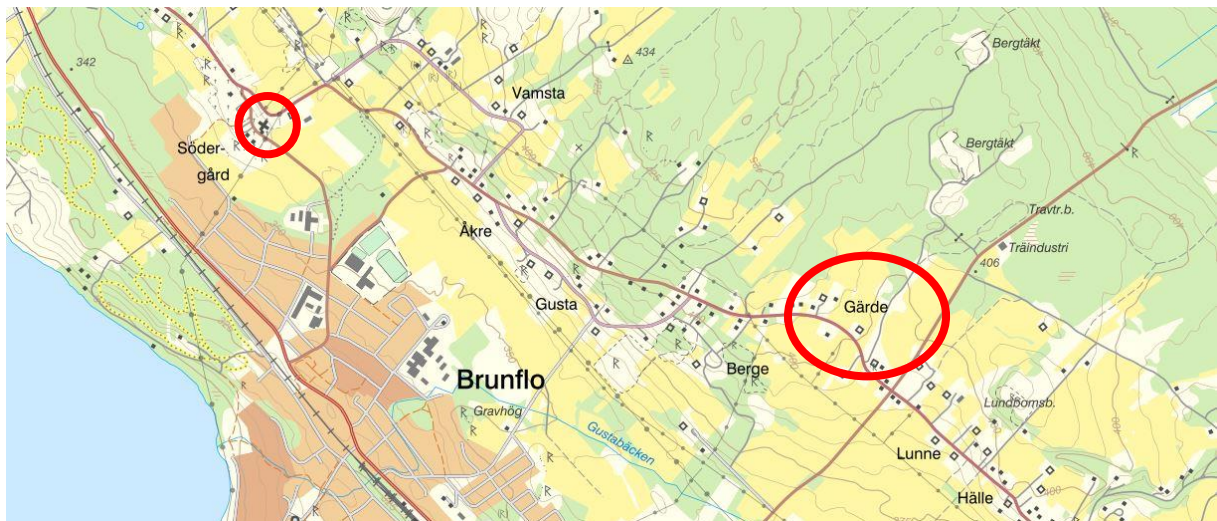
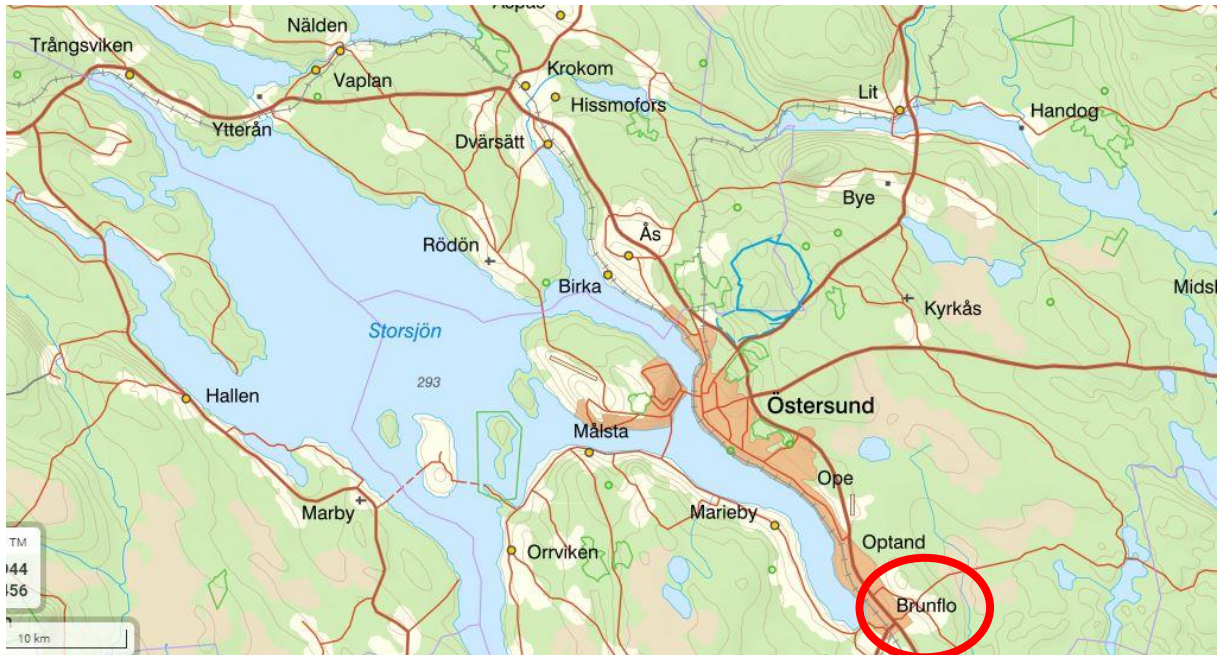
Obs! Det är inte alla gårdar tar hand om Barn för en dag. Det kan vara olika från sommar till sommar. Din handledare berättar om det är aktuellt just denna sommar.

Andra aktiviteter

Det kan hända att det genomförs andra aktiviteter i gården: kanske kommer det en tidsresa för barn förbi, kanske ska det hållas fattigauktion, ting eller bröllop då flera aktörer gästspelar på gården och det finns ett manus till skådespelet. Kanske går gårdsfolket till Kyrkan på söndag för att fira gudstjänst? Din handledare berättar alltid i förväg vad som ska hända och vad som förväntas av dig.

Hoppas att det känns spännande att arbeta på Jamtli Historieland i sommar och att du kommer att trivas med oss!

Gästgiveri och Tingshus år 1824

Byn Gärde i Brunflo där gården låg ursprungligen samt Brunflo kyrka.

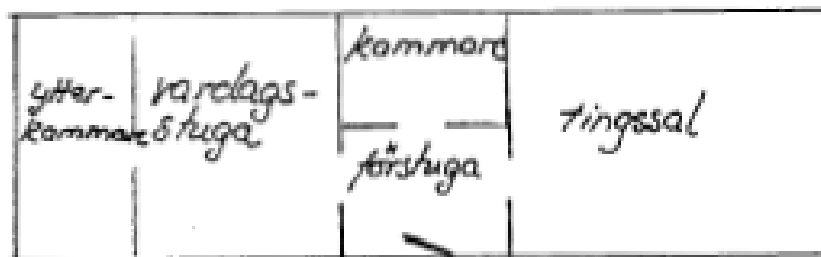
Gården som du ska jobba på i sommar kallas för **Gästgiveriet och Tingshuset** och där visas året **1824**. Gården har stått i den lilla **byn Gärde i Brunflo** utanför Östersund. Östersund har inte varit en stad särskilt länge och år 1825 bor det 377 personer där. I Brunflo socken bor det 800—900 personer år 1824.

Att gården är ett **gästgiveri** (uttalas gästschiveri) betyder att det är ett slags vandrarhem där personer som är på resa kan stanna för att byta hästar, äta mat och sova över. Att gården är ett **tingshus** märks bara två gånger per år när man håller ting i salen till höger när man kommer in i huset. Att hålla ting är en rättegång där den som brutit mot lagen får sitt straff. I övrigt är gården en **bondgård** som de allra flesta gårdar var under den här tiden. De allra flesta som bodde på

landsbygden var bönder och man gjorde själv det man behövde: mat, kläder, möbler, verktyg osv. Vissa saker köpte man, men i regel kunde man göra det mesta själv.

Själva boningshuset är avlångt med fem rum. I ena änden finns en **ytterkammare** med en utgång samt en matkällare under golvet. Innanför den finns ett rum som kallas för **vardagsstugan** som användes som sovrum, kök, matsal, vardagsrum. I vardagsstugan och ytterkammaren bodde, åt och arbetade hela hushållet under vinterhalvåret. Man lade ut halmmadrasser på brädorna mellan takbjälkarna, på borden och på golven. Under sommarhalvåret kunde man flytta ut i ladugården och stallet där det var vanligt att pigorna och drängarna hade sina sovkamrar.

I mitten av huset finns **förstugan** som är husets entré. Rakt fram från förstugan finns **kammaren** där finare folk som bor över på gästgiveriet övernattar. Längst till höger i huset finns **helgdagsstugan**, ett finrum som används endast vid jul, påsk, bröllop, dop och andra högtider. Helgdagsstugan i det här huset används också som traktens **tingsal**, där man håller ting två gånger om året.

I huset är alla dörrar låga och alla trösklar höga för att den varma luften inte ska fara ut och för att den kalla luften inte ska krypa in.

Vad som saknas på Jamtli Historieland är **gårdens övriga byggnader**. Kring boningshuset finns ett portlider (huset man kan gå igenom) och två häbren (förrådshus). Egentligen ska gården vara **kringbyggd**, alltså byggd med husen som en fyrkant som Lillhärdalsgården. Man får alltså låtsas att där också finns ladugård med kor, får, getter och gris, stall med hästar, lador med hö, enklare smedja och fler häbren.

Gästgiverifamiljen

På gården bor **familjen Olofsson** som driver gården och gästgiveriet med deras pigor och drängar.

Husmor Stina är född på gården och det är hennes familjegård. Det är Stinas bror som drivit gården och gästgiveriet, men han hade alkoholproblem och blev av med både gästgiveriuppdraget och gården. Sedan år 1819 är det Olof och Stina som äger gården och driver gästgiveriet.

Olof Olofsson, 59 år, husbonde och gästgivare.

Olof är husbonde och gästgivare. Det betyder att han har ansvar för alla som bor på gården: både att de gör sitt jobb, och att de sköter sig när de är lediga, går i kyrkan, inte svär eller hittar på dumheter. Olof sätter drängarna i arbete. Olof är också gästgivare och det är han som ska kontrollera att de som reser och bor på gästgiveriet har rätt dokumentation och skriver in sig i gästboken.

Stina Ersdotter, 52 år, husmor och gästgiverska.

Stina är husmor och gästgiverska. Att vara husmor betyder att det är hon som har koll på gårdens ekonomi, hon ser till att det finns tillräckligt med mat på gården och hon har nycklarna till alla husen. När Olof är borta är det hon som bestämmer. Hon sätter pigorna och barnen i arbete.

Olof och Stina har tre barn: **Olof**, 11 år, **Anna**, 20 år och **Brita**, 24 år som gifte sig i februari 1824 med Olof Olofsson från Solberg (andra sidan Brunflovisen). Under år 1824 får paret sin första dotter, **Christina**.

Husmor Stinas styvmor **Anna Jonsdotter**, 82 år bodde med familjen fram till 1824, men flyttade då till Revsund till en annan släkting. Att ha äldre släktingar som bodde på gården var vanligt och det kallades att de "satt på undantaget" eller var **födorådstagare**, vilket betyder att de som bodde på gården var tvungen att ta hand om dem enligt ett särskilt avtal. Man kan jämföra det med dagens äldre som får pension av staten.

→ Fundera på hur väl du som piga eller dräng känner familjen Olofsson. Vad tror du man tyckte om Stinas bror? Var din karaktär med på Britas bröllop? Saknas gammal-Anna eller var det skönt att hon flyttade? Hur kan du i rollspelet låtsas att gårdens folk finns när alla inte spelas på Jamtli Historieland?

På gården finns två pigor: **Elin Jonsdotter**, 12 år och **Märet Ersdotter**, 59 år, och fyra drängar: **Göran Johansson**, 20 år, **Olof Löfström**, 33 år, **Jonas Olofsson**, 22 år och **Brodde Pehrsson**, 29 år.

→ Fundera på vem du ska spela på Jamtli Historieland. Vill du vara någon av de namngivna pigorna eller drängarna eller vill du hitta på en helt egen person? Hur väl känner din karaktär de övriga pigorna och drängarna? Har din karaktär arbetat länge på gården? Din handledare hjälper dig mer med din roll.

Piga och dräng

Det var vanligt att man hade **anställning som piga eller dräng** förr. Barn bodde och jobbade hemma på familjegården tills man konfirmerade sig, då räknades man som vuxen och kunde ta anställning. Att man skulle gå i skola var inte aktuellt förrän under andra halvan av 1800-talet men de allra flesta var läskunniga genom kristendomsundervisningen i hemmen.

Att tjänstgöra som piga eller dräng var dels ett sätt att flytta hemifrån, dels ett sätt att lära sig allt man behövde kunna inför att man själv gifte sig och tog över driften av en gård. Ofta var man piga eller dräng i samma by eller socken som man själv vuxit upp eller så hände det att man flyttade till ett annat område.

Anställningen reglerades av en lag som kallades för **legohjonsstadgan** (legohjon ≈ anställd). När man blev anställd skrevs ett avtal där skulle det framgå hur lång anställningen var och vilken lön man skulle få. Oftast var man anställd ett år i taget. Man hade då chans att byta arbetsgivare i slutet av oktober på allmänna uppsägelsedagen (24 oktober). Under sommaren då extra arbetskraft behövdes vid slåttern och skörden kunde man bli anställd bara för en dag, en vecka eller en månad. När man

slutade sin anställning fick man sin **kontantlön** och en **orlofsedel**, ungefär som dagens anställningsintyg där det står hur man skött sig på arbetet.

Lönen fick man i kontanter, i förmåner och i natura. Kontantlönen betalades ut först när man slutade sin anställning. Lönerna skilde sig för män och kvinnor och på 1830-talet fick **en dräng 20 riksdaler/år** och **en piga 10 riksdaler/år**. Den andra delen av lönen var förmåner. Under tiden man var anställd ingick **boende och mat** på gården. Man behöver alltså inte betala för kost och logi. Den tredje delen av lönen betalades ut i natura, det vill säga i saker. En dräng kunde få **två par skor, två skjortor, ett par strumpor, ett par handskar**. En piga kunde få **två par skor, ull att spinna och sticka strumpor av, en kjol och några meter vitt linnetyg att sy särk (underklänning) av**. Tyg var otroligt värdefullt förr, så en kjol eller en skjorta var en mycket stor del av lönen.

→ Fundera på hur det var att flytta hemifrån i början av 1800-talet. Hur var det att jobba på en gård? Hur kan du visa en piga eller en drängs arbetsvillkor i rollspelet? Är det den första gården som din karaktär arbetar på eller har din karaktär kanske varit anställd av en granne tidigare?

Arbetsuppgifter

Vissa arbetsuppgifter är de samma på Jamtli Historieland som de skulle ha varit på Gästgiveriet och Tingshuset år 1824, och andra är inte det. Till exempel bor det inga djur på gården som behöver tas hand om. Det blir heller ingen slåtter eller skörd. Dessa aktiviteter får man istället prata om i rollspelet så att besökare förstår att det också hör till gården och tiden fastän det inte visas.

Typiska arbetsuppgifter du kan få utföra som piga eller dräng: sopa golven, skura golven, vädra sängkläder, vädra övriga textilier, damma, diska, tvätta, mangla, aska ur spisen, hämta ved, hugga ved, göra späntved, laga mat, baka bröd, göra drycker, läsa Lilla Katekesen, koka bläck, kratta, binda kvastar, slå med lie, samla växter, bära vatten, handarbete: tälja, knyta nät, väva band, sy, spinna garn, karda ull, växtfärga garner och tyger, nålbinda, sticka, med mera. **Viktigt är att aldrig sitta göra-lös.**

Till arbetsuppgifterna kommer också uppgifter som är specifika för Jamtli Historieland: ta hand om barn för en dag, prata med besökare, delta i särskilda rollspel vid Historievandringar osv.

Lördagarna är sista veckodagen innan helgen. Under lördagen förbereder man inför söndagen som är vilodagen då inget arbete får utföras. Lördag är därför en bra dag för att **städa och laga mat** inför söndagen. På söndag bär man finare kläder och skor och "helgar vilodagen". Det vill säga att man **vilat från arbetet**, läser Lilla Katekesen och kanske går i kyrkan. Till vardags arbetar man måndag—lördag, går barfota och har grovförkläden och liknande som tåls att smutsas ner.

→ Din handledare kommer att planera vilka arbetsuppgifter som ska utföras varje dag. Kom gärna med förslag och idéer om du tycker att något är extra roligt.

Hur man hälsar

Man ska alltid hälsa när man möter någon, även om man inte känner personen ifråga. Man hälsar med **Guss fre** (Guds fred). Svaret på denna hälsning är **Gusinn** (Gud välsigne). **Flickor niger och pojkar tar av sig mössan och bockar när de hälsar**. Mössan har män på sig både ute och inne. Undantag gjordes vid måltiderna och i kyrkan, då tar man av sig mössan. Kvinnor bär alltid huvudbonad oavsett inne/ute, måltid eller kyrka.

Man tog inte i hand särskilt ofta, bara om det kom långväga och fint främmande. Handslaget var mera en juridisk handling. Man avslutade ett avtal eller ett köp med att ta varandra i hand.

När man pratar om Stina och Olof kan man säga **gästgiverskan** och **gästgivaren**, eller **husmor** och **husbonn**.

Måltider

Arbetsdagarna gick mycket ut på att ta hand om djuren, de ska utfodras och mjölkas flera gånger per dag. Dagarna började tidigt. På sommaren åt man frukost vid kl. 5 (till exempel sill och potatis), morgonmål kl. 12 (välling), middag kl. 16 (kams, pölsa, surfisk, kokt kött eller tjockmjölk) och kvällsmål efter avslutat arbete (gröt).

Maten var baserad på mjöl-, mjölk-, kött- och fiskprodukter. Men mitt i sommaren, tiden för Jamtli Historieland, är den fattigaste tiden på året sett till maten. Det är innan skörden av korn och potatis, så man kan tänka sig att det inte finns så mycket mjöl och bröd. Det är också innan höstslakten och korna är på fåboden (sommarladugården) och mjölkas således där. Det var dock vanligt att man hämtade hem mjölk, smör och ost från fåboden till gården under sommaren. I övrigt åt man också fisk.

Före varje måltid ber man en **bordsbön**: I Jesu namn vi gå till bords, äta dricka på Guds ord. Gud till ära oss till gagn, så får vi mat i Jesu namn. Amen.

Det var vanligt att alla åt ur samma skål. Var och en hade en egen sked, som man åt varje måltid med. Kniv och gaffel användes i regel inte.

→ Som anställd på Jamtli Historieland kommer du att ha en lunchrast (ca 30–60 minuter) där du lämnar gården för att äta lunch och ha paus. Men du får gärna delta i måltiderna som äts i gården också.

Gästgiveri

Gästgiverier har en lång historia ända tillbaka till medeltiden. När kungliga personer och deras utsända var på resande fot var bönderna tvungna att de dem någonstans att sova, mat och nya hästar eller skjuts till nästa ställe. Detta missbrukades och för att få stopp på våldgästningen hos bönderna infördes särskilda gästgiverier där resande kunde **bo, äta och byta hästar**.

Gästgiverierna skulle finnas på **två mils avstånd** från varandra. De närmsta gästgiverierna från gästgiveriet i Gärde i Brunflo var **Östersund, Fanbyn** (mellan Pilgrimstad och Gällö) och **Näs** (mot Svenstavik). Uppdraget att driva gästgiveri gick till en person som utöver att driva sin gård också kunde ta på sig allt vad gästgiveriet innebär. Uppdraget löpte fem år i taget och gästgivaren fick ersättning från staten för uppdraget.

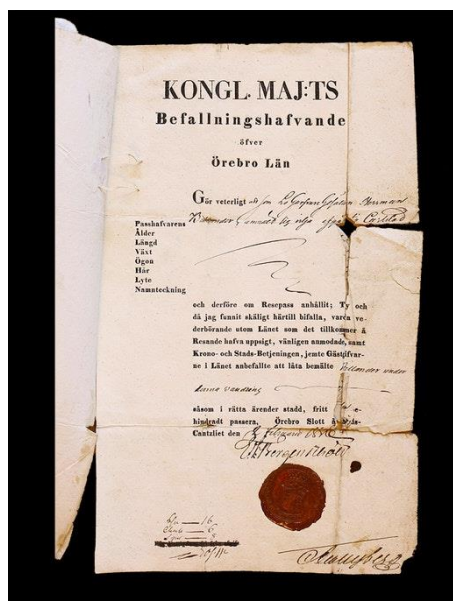

Passtväg och gästbok

Det var inte vem som helst som reste förr. Det vanliga var att man inte lämnade sin hemsocken. Ville man lämna socknen behövde man ett **pass** på samma sätt som man idag behöver pass för att resa mellan olika länder. I passet skulle det framgå vem man var, vilket yrke man hade, vart man skulle resa, hur länge man skulle vara borta och vilken resväg man skulle ta. För att få ett pass ansökte man hos Landskansliet (idag Länsstyrelsen) om man bodde på landsbygden eller hos Magistraten (stadens styrelse) om man bodde i en stad.

Inrikespass var ett sätt att förhindra så kallat **lösdriveri**. Man fick alltså inte dra runt som man ville utan tanken var att man skulle bo och arbeta på ett ställe. Det var socknen (föregångaren till kommunerna) och invånarna som betalade skatt till socknen som hade i uppgift att ta hand om de som inte kunde ta hand om sig själva. Därför ville man ogärna att okända skulle komma till socknen, då man eventuellt skulle bli tvungen att ta hand om de också.

När man som resande kom till ett gästgiveri var man tvungen att visa upp sitt pass och skriva in sig i **gästgiveridagboken** som gästgivaren regelbundet lämnade in till kronolänsman, kronofogden och till sist Landskansliet. Rubrikerna i gästboken är: Datum, Namn och karaktär, Varifrån och Varthän, Hästar gästgivarens, Hästar reserver, Resandes anmärkningar, Gästgivarens intygande.

Det finns ett undantag från regeln som säger att man inte reste från sin hemsocken och det var **forbondersorna**. Under vintern arbetare männen antingen i skogen eller var ute på handelsresor till de stora marknaderna i Levanger, Uppsala och på Frösön. På marknaderna kunde man byta till sig det man inte kunde göra själv som till exempel salt och siden, mot varor man hade mycket av såsom smör, ost och pälsar.

→ Fundera på om din karaktär någonsin lämnat Brunflo socken. I så fall, varför? Hur var det att arbeta som piga eller dräng på ett gästgiveri? Var det spännande att träffa nytt folk eller var det ett onödigt extrajobb att serva okända människor? Fick man höra mycket skvaller eller höll sig folk för sig själva?

Kostnader

Så här ser prislistan ut för boende, mat och stallning på ett gästgiveri i Jämtland i början av 1800-talet.

	Rdr banco ¹	Skilling
Bättre säng med 2ne ² lakan och täcke	3	
Sämre do ³	1	
Eldbrasa	8	
1 Ljus	1	4
Smör, ost och en sup	6	
do do utan brännvin	4	8
Måltid av Husmans kost utan Brännvin	5	4
do do med Brännvin	6	
Måltid, bättre 3 á 4 rätter med Brännvin	12	
do do utan Brännvin	10	
Bättre kvällswahl ⁴ med en sup Brännvin	4	8
do do utan Brännvin	3	4
Utfodring för Resandes egne hästar:		
Ett lispund ⁵ Hö	8	
En kanna hackelse med havregropp ⁶	1	4

Priserna är ganska höga vilket ger en bild av vilka som tog in på gästgiveriet. Jämför med en piga eller en drängs kontantårslön! Det var inte till för resande bönder, utan för **handelsresande borgare och statliga tjänstemän**. Vid större marknader fylldes antagligen stugan även av forbönder, men annars tog bönderna oftast in hos andra efter vägen.

Titlarna på några som gästade gästgiveriet: byggmästare, inspektor, löjtnant, häradshövding, prostinnan.

→ Fundera på hur du bemöter besökare på Jamtli Historieland som tar rollen som gästgiveribesökare. Uppmuntra alla att skriva in sig i gästboken och förklara varför.

¹ Riksdaler banco = tidens valuta

² Uttalas "tvenne" = två

³ Uttalad "dito" = samma som det tidigare

⁴ Kvällsvard = middag

⁵ Lispund ≈ 8,5 kg

⁶ Hö och halm som skurits i småbitar med uppblött havre

Tingshus

I tingsalen sammanträder **Brunflo tingslags häradsrätt**. Häradsrätten var den första rättsinstansen (domstol) för allmänna brottsmål på landsbygden (idag tingsrätten). Om man anklagades för att ha gjort något brottsligt var det på tinget som man fick sin dom. Tinget leddes av **härads hövdingen** och häradsnämnden som bestod av sju till tolv **nämndemän**. Ting hölls **två gånger per år**: på hösten (mellan 1 september och 30 november) och under våren (mellan 30 april och 24 juni). Dessa ordinarie ting kallas för **lagtima** ting. Om något särskilt händer som kräver ett extra ting mellan de två ordinarie tingen kallades det för **urtima** ting.

Brunflo tingslag

Tinget inleddes alltid med en **andakt** (en slags gudstjänst) och därför ligger det en bibel på bordet i tingsalen. Man gick frivilligt till tinget för att få sin dom (precis som idag), men om man misstänktes rymma anhölls man hos länsman (polisen) och fick inför tinget spendera natten i gästgiveriets **matkällare** som då också fungerade som tillfälligt **fängelse**. Utanför huset där tinget ska hållas ska det enligt lag finnas en påle med halsjärn. Denna saknas på Jamtli Historieland, men innanför dörren i förstugan hänger en "spökläanning".

Under ett av de ordinarie tingen år 1824 begär grannarna Magnus Lindgren och Märet Nilsson **skilsmässa** eftersom de inte kommer överens. De beviljas inte skilsmässa utan får i stället böta för den skada de orsakat varandra. Magnus bötar 6 riksdaler banco och 40 skilling och Märet 9 riksdaler banco och 32 skilling.

Exempel på några brott där man fick böta: falska anklagelser, skällsord, hemfridsbrott, slagsmål, fusk vid spel (träning eller kort), försök att begränsa andras mark eller utöka sin egen mark genom att sätta upp en gärdesgård. **De vanligaste brotten i Brunflo** var stöld, slagsmål och osedligt uppträdande. Straffen var böter, kyrkoplikt (bekänna sitt straff inför alla i kyrkan), spöstraff (män), risstraff (kvinnor), fängelse och i värsta fall dödsstraff.

→ Fundera på hur det var att vara med vid ett ting. Var det tråkig byråkrati, ett spännande avbrott i vardagen eller tyckte man synd om de åtalade? Hur känns det vara piga eller dräng på gästgiveriet kvällen innan ett ting och veta att det sitter en brottsling i matkällaren?

Takmålningarna

I tingssalen finns det fantastiska takmålningar med symbolik som tidens människor var välbekanta med. Den åtalade ska stå under **trekanten** som finns i mitten av rummet. Trekanten symboliserar Guds allseende öga och inför det kan man inte ljuga. Häradshövdingen som är domare sitter under **duvan** som representerar den helige anden men också kyskhet (anständighet), saktmod (stillsamt och fredligt beteende) och kärleksfullhet.

I taket finns också en bild på **Jesus, jungfru Maria** (Jesus mamma), **en tjur** och **två änglar med en bägare**. Tjuren symboliserar Lukas och änglarna Matteus som var två av Jesus lärjungar. Lukas och Matteus har skrivit varsitt kapitel i bibeln.

Direkt när man kommer in till vänster i taket finns det en bild av **en pelikan med ungar**. Pelikanen hackar sig i bröstet och blodet droppar ner på fågelungarna. Det är en symbol för hur Jesus offrade sitt liv för att människorna skulle leva. Ovanför målningen står det på latin "Ut vitam sortiatur en pelican" och översätts till "Se pelikanen hurusom sitt liv han giver". Det var vanligt att man kunde läsa på den här tiden, men latin var inte ett språk som vanliga människor behärskade.

Bondgård

Under nästan all historisk tid har majoriteten av befolkningen varit **självförsörjande**. Det innebär att man själv gör det man behöver: mat, kläder, verktyg, möbler, hus, och så vidare. Vissa saker kunde man inte producera själv såsom salt, glas, sidentyg, tobak med mera. Dessa saker bytte man till sig på marknader mot ost, smör, pälsar och annat man hade gott om. Personer förr var därför allkonstnärer: bönder, djurskötare, träslöjdare, jägare, vävare, sykunniga, samlare, smeder, timmermän, bra på matkonservering och matförädling...

Bondens år följde vissa återkommande rytmer med sysslor som skulle utföras av gårdsfolket. Vissa sysslor utfördes av kvinnorna, andra sysslor utfördes av männen och vissa sysslor hjälptes man åt med. Vanligast var att kvinnorna arbetade inne, männen arbetade ute, kvinnorna arbetade på gården, männen arbetade borta.

→ Fundera på vad en piga eller en dräng ca 14–18 år kunde år 1824.

→ Fundera på var i bondens år som Jamtli Historieland är öppet. Vad har man precis gjort i gården? Vad händer under sommaren? Vad ska man göra under hösten? Vad gör pigorna och drängarna?

Bondens år

Januari

Spinna ull och lin till garn med hjälp av spinnrock, väva tyger till kläder. Skogsarbete med att ta hem virke för ved, redskap och byggnationer.

Februari

Fårklippning. Marknadsresor.

Mars/April

Storbakning av bröd och brännvinsbränning inför påsken.

Maj

Förberedelser inför sommaren: ängarna krattades och gödslades. I slutet av maj sådde man korn på åkrarna och satte potatis.

Juni

Buförning, det vill säga att man flyttade djuren från gården till fäboden (sommarladugården) som låg 5–20 km bort. Yngre kvinnor på gården, döttrar och pigor, flyttade med djuren och tog hand om dem hela sommaren och gjorde smör och ost av mjölken. Fortsätta väva tyger till kläder och sy kläder.

Storstädning av gården: boningshuset, häbren (förråden), ladugård, stall och övriga uthus. Sängkläder vädras och så vidare.

Juli/Augusti

Slåtter, alltså skära av gräs med lie som sedan får torka och bli hö till djuren. Slåttern börjar under "Joelsveckan" 13 juli och pågår i ca åtta veckor och är väldigt arbetsintensiv. Det krävs mycket folk och man kan bli borta i många dagar om ängarna ligger långt borta.

Sädesskörd, alltså skörda den säd (oftast korn) som man har sått. Man var rädd om varje sädesax som skulle bli bröd, gröt och annan mat.

Binda kvastar av björkris.

September

Buföra hem: djuren och pigorna flyttar hem till gården.

Bärplockning, ta upp potatis, göra potatismjöl, klippa fåren, bearbeta hampa och lin som till slut ska bli linnekläder.

Fårklippning.

Oktober

Slakt av kor, får och getter. Allt från djuren togs tillvara. Salta och torka kött, ljusstöpning, skomakare och skraddare på besök för tillverkning av skor och tillskärning av mer komplicerade klädesplagg.

November

Tröskning av säden. Tröskning innebär att man slår på kornet så att kärnan (som ska bli mjöl) skiljer sig från axet (det hårdare skalet), malning av mjöl, storbak av hårt tunnbröd, maldrycksbryggd. Fårklippning, karda och spinna ullen.

Husförhör med prästen/kyrkoherden som dels noterar vilka som bor i hushållet (folkbokföring), dels kontrollerar så att alla kan Luthers Lilla Katekes.

December

Småbak av kakor, rån och finare matbröd, stortvätt, vedhuggning, svinslakt, korvstopning.

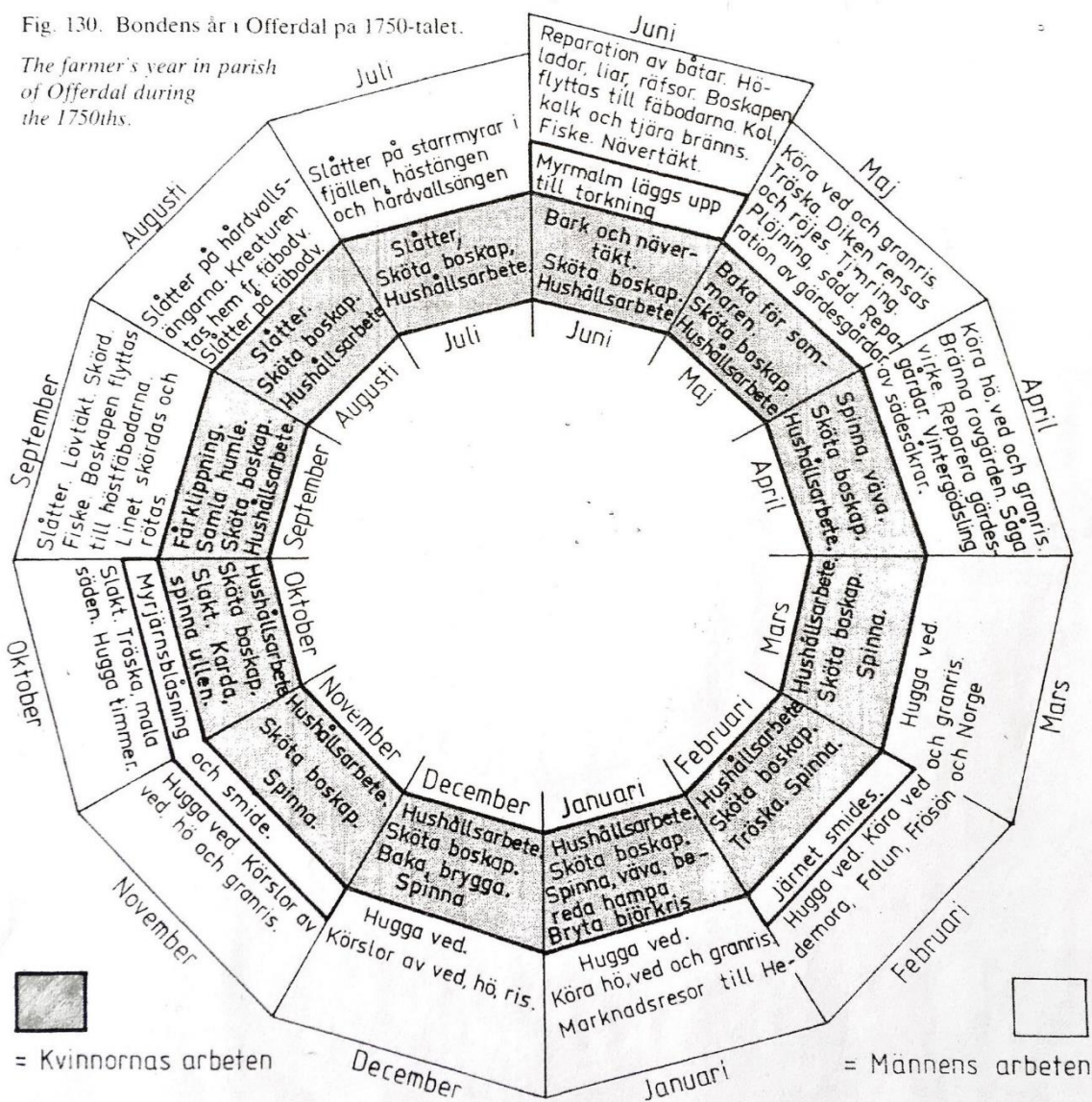
Julfirande.

Fig. 130. Bondens år i Offerdal på 1750-talet.

The farmer's year in parish of Offerdal during the 1750ths.

Folketro och religion

Förr trodde folk både på den kristna guden och på skrömt (oknytt) och man hade olika sätt att förklara sin vardag.

Oknytt

Småfolket eller **vittra** som de också kallades var en viktig faktor på en vanlig gård. Man behövde hålla sig väl med vittra annars kunde korna sluta mjölka, skörden kunde slå fel eller barnen kunde börja bete sig konstigt. Vittra var oftast osynliga, men kunde visa sig ibland. De bodde i underjorden eller under trösklar. Därför är det viktigt att **aldrig kliva på tröskeln**. Man måste också ropa ”se upp” innan man **kastar ut vatten** så att man inte blöter ner småfolket.

Det fanns också annat skrömt som man ville akta sig för. För att skydda småbarn från att bli **bortbytningar**, bortrövade av troll eller älvor och bli ersatt av en trollunge, la man stål (till exempel en sax) under halmmadrassen i vaggan.

Man aktade sig också för att ge sig iväg från gården efter mörkrets inbrott, för man var rädd för lyktgubbar som lurade en att gå vilse eller andra dödsväsen. Barn fick heller inte bada i sjöar och älvar för risken att Näcken skulle få dem att drunkna.

Kristendomen

Förenklat kan man säga att förr var alla i Sverige kristna. Varje söndag gick man i kyrkan och ännu oftare vid viktiga kristna högtider såsom jul och påsk. Det var **kyrkogångsplikt**, det var alltså inte frivilligt om man ville gå i kyrkan eller inte. Hela Sverige var uppdelat i **socknar**. I varje socken fanns det minst en kyrka. Gästgiveriet och Tingshuset ligger i byn Gärde, i Brunflo socken och därför går familjen Olofsson med deras pigor och drängar till **Brunflo kyrka** om söndagarna. Titta på kartan i början av häftet för att se var kyrkan ligger i förhållande till gården.

Husförhör

En gång varje år besökte prästen varje gård i socknen på så kallat **husförhör**. Detta skedde vanligtvis i november. Besöket hade två syften. Det första var att räkna och skriva ner alla som bodde i socknen. Det var kyrkan och prästerna som hade **folkbokföringsuppdraget** förr (idag är det Skatteverket). Detta började man med under slutet av 1600-talet. Det gör att vi idag har fantastiskt rika historiska källor till hur befolkningen såg ut.

Det andra syftet med besöket var att kontrollera hur bra man var på att **läsa**, om man kunde Luthers **Lilla Katekes** och **hur man var** som person. Luthers Lilla Katekes är ett pedagogiskt läromedel till de viktigaste delarna i den kristna tron enligt Martin Luther (1483—1546). Texterna i katekesen är uppställda som frågor och svar. Där finns bland annat de tio budorden som berättar de grundläggande reglerna hur man ska vara som kristen.

Trosbekännelsen, biblisk historia och hustavlan, som är en hierarkisk uppställning av samhället är andra viktiga ämnen som behandlas. Vissa delar av Lilla Katekesen förväntades man kunna utantill.

Efter förhöret noterades det i kyrkböckerna hur bra man var på att läsa, hur väl insatt man var i kristendomskunskap och annat värt att veta. Om gästgivaren **Olof** kan man utläsa att han var duktig på att läsa och hans äldsta dotter **Brita** hade ett trögt minne.

Tio budorden

Här följer de tio budorden med förklaringar från Lilla Katekesen tryckt år 1878.

→ Har du möjlighet att lära dig budorden och förklaringarna utantill är det jättebra, men det är inget krav. Under sommaren på Jamtli Historieland kommer du att lära dig några. Tänk på att följa budorden i ditt rollspel genom att inte svära eller utbrista "Å Herregud!".

Du skall inga andra gudar hafva för mig.

Vi skola frukta och älska Gud öfver all ting och sätta all tro och lit till honom.

Du skall icke missbruka Herrens din Guds namn; ty Herren skall icke låta honom blifva ostraffad, som hans namn missbrukar.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke bruka hans namn till onda önsknningar, svordom, vidskepelse, lögn och bedrägeri; utan åkalla det i all nöd, bedja, tacka och lofva.

Tänk på, att du helgar hvilodagen.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke förakta predikan och Guds ord; utan hålla det heligt, gärna höra och lära det.

Du skall hedra din fader och din moder på det dig må väl gå och du må länge lefva på jorden.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke förakta eller förtörna våra föräldrar och herrar; utan hålla dem i vördnad, tjäna dem, lyda dem, älska dem och hafva dem för ögonen.

Du skall icke dräpa.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke skada vår nästa till hans lif eller bryta honom; utan hjälpa och biträda honom i alla faror och lefnadsbehof.

Du skall icke göra hor.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi föra ett kyskt och tuktigt lefverne både med ord och gärningar, och att hvar och en älskar och ärar sin äkta maka.

Du skall icke stjäla.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke borttaga eller med falska varor och svek draga till oss vår nästas penningar och ägodelar; utan förhjälpa därtill, att hans gods och näring må förkofras och beskyddas.

Du skall icke bära falskt vittnesbörd emot din nästa.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke beljuga, förråda, baktala eller illa berykta vår nästa; utan vi skola urskulda honom, tänka och tala väl om honom och tyda allt till det bästa.

Du skall icke hafva lust till din nästas hus.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke listigt stå efter vår nästans arf eller hus, eller under sken af lag och rätt tillägna oss det; utan vi skola vara honom behjälpliga, att han må behålla och besitta.

Du skall icke begära din nästas hustru, ej heller hans tjänare eller hans tjänarinna, ej heller hans oxe, ej heller hans åsna, ej heller något hvad honom tillhör.

Vi skola frukta och älska Gud, så att vi icke draga, locka eller tubba ifrån vår nästa hans hustru eller tjänstefolk m.m.; utan förmana och tillhålla dem att förblifva och troget göra hvad deras plikt fodrar.

→ Fundera på vad du kan säga för att få det att verka som att din karaktär på Jamtli Historieland tror på både oknytt och Gud.

Brunflo kyrka med kastalen.

Persongalleri

Andra personer i byn Gärde

Grannarna **Magnus Lindgren**, 47 år och **Märet Nilsotter**, 34 år. De har problem i äktenskapet. Under året 1824 har paret förlorat tre barn och har endast två i livet: **Nils Olof**, 11 år och **Magnus**, 8 år. Vid tinget år 1824 begär de att få boet delat (skilsmässa) men nekas. Istället får de böta för osämja och kiv inom äktenskapet och för att ha tillfogat varandra blånader. Han bötar 6 riksdaler banco och 40 skilling och hon 9 riksdaler banco och 32 skilling.

Det sägs att Märet är en elaking och det ryktas att hon är otrogen med pastor Nordell. Hon stjälar från hemmet, dricker för mycket kaffe (dyrt!) och lämnar hemmet då och då.

Torparen **Jöns Olofsson**, 25 år. Flyttar från Gärde under året.

Torparen **Anders Andersson**, 31 år. Bor med hustrun Ingeborg och deras två barn.

Torparen och före detta soldaten **Anders Gärdland**, 32 år. Bor med hustrun Margareta och deras fyra barn. Är utfattig, kan inte betala skatt och är skyldig Kronan 1 riksdaler banco och 34 skilling.

Skomakaren **Johan Persson** och skräddaren **Örbom**. Det var vanligt att det bodde specialiserade hantverkare i byarna som gick runt i gårdarna och tillverkade nya skor eller klippte till särskilt komplicerade klädesplagg.

Kyrkoherde **Olof Dillner**, 44 år. Bor vid kyrkan. Kyrkoherde är en präst som leder socknens arbete både andligt och världsigt.

Kronolänsman **Isaac Hofling**, 28 år. Bor i Lockne socken. Kronolänsman ≈ polis.

→ Fundera på hur du kan låta besökare veta att det bor flera personer i byn Gärde än vad som märks på Jamtli Historieland. Fundera också på hur du kan prata och skvallra om de andra som bor i byn utan att bryta mot det åttonde budordet att "icke bära falskt vittnesbörd emot din nästa".

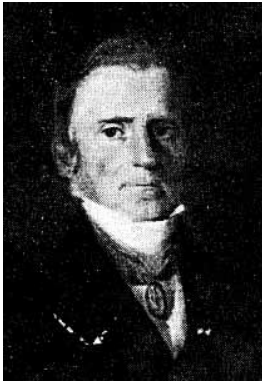
Viktiga personer i länet

Häradshövdingen **Johan Montelius**, 53 år. Bor tillsammans med hustrun Chatarina Christina Blom i Sörgård i Brunflo. Häradshövding var i Sveriges rättsväsende titeln på ordförande i en häradsrätt i ett härad på landsbygden. Motsvarande borgmästarens roll i rådhusrätten i en stad.

Landshövdingen **Mikael von Törne**, 49 år. Bor tillsammans med hustrun Eva Augusta Löwen, 47 år i Östersund. Har varit landshövding i sju år. I Sverige är landshövdingarna en representant för länet gentemot staten, näringslivet, organisationer och allmänheten. Detta medför att landshövdingarna, liksom länsstyrelserna, har en dubbel representationsroll i förhållande till staten. Dels som statens företrädare gentemot länet, dels som länets företrädare gentemot staten.

Provinsialläkaren **Per Rissler**, 43 år. Sedan 12 år tillbaka länets förste och ende civila (icke-militära) läkare. Bor på Frösön med hustrun Margareta van Hoorn i gården Hornsborg.

Övriga personer

Kung **Karl XIV Johan**, 61 år. Kung av både Sverige och Norge. Tidigare marskalk till Napoleon.

Drottning **Desideria**, 47 år. Drottning av både Sverige och Norge.

Viktiga händelser kring år 1824

1786 Staden Östersund grundas.

1809 Sverige halveras i storlek när Ryssland vinner Finland i Finska kriget. Många soldater från Brunflo dör i det kriget.

1810 Jämtland och Härjedalen blir ett län. Dessförinnan har Brunflo och Gästgiveriet och Tingshuset tillhört Västernorrlands län.

1814 Sverige och Norge blir en union med Karl XIII som kung. Unionen varade till 1905.

1818 Karl XIV Johan blir kung i Sverige. Han var tidigare Napoleons marskalk.

1829 Man slutar hålla Ting på gästgiveriet i Gärde. Tingen förläggs till Grytan i Brunflo istället.

Freden, vaccinet och potäterna

Europas befolkning ökade kraftigt under 1800-talet. Samtidigt som det föddes fler, dog färre. Esaias Tegnér har myntat uttrycket ”**freden, vaccinet och potäterna**” och med det angivit tre orsaker som gjorde befolkningsökningen möjlig.

Freden – tiden mellan Napoleonkrigens slut år 1815 och första världskrigets utbrott 1914 var mer fredlig än de tidigare och efterföljande tidsperioderna. ”Krig” som dödsorsak försvann.

Vaccinet – intresset för hygien, sanitära åtgärder och förebyggande hälsovård ökade starkt under upplysningstiden. Detta inverkade positivt för medellivslängd och folkmängd. Det, i det här sammanhanget, betydelsefulla vaccinet var smittkoppsvaccinet. Läs mer om det i nästa avsnitt.

Potäterna står för en bättre och säkrare tillgång på livsmedel. När potatisen kommer kan man bränna brännvin av potatisen istället för kornet och på så vis får man mer korn över till mat.

Smittkopporna

Smittkopporna anses vara 1700-talets farsot. Enbart i Europa beräknas 60 miljoner människor ha dött av smittkopporna. Även i Sverige var sjukdomens utbredning stor, nästan alla barn smittades och vart tredje dog.

Sjukdomen var plågsam och oerhört smittsam. Inkubationstiden är knappt två veckor. Den smittade insjuknar hastigt med hög feber, frossa, huvudvärk och smärter i ryggen. Efter några dagar uppstår utslag i form av små röda fläckar som utvecklas till vätskefyllda blåsor. Först kommer de i pannan och ansiktet, sen på bröstet, armarna och benen. Blåsorna växer snabbt, torkar in och stöts bort efter ett par veckor. Det stoft som bildas då kopporna stöts bort är enormt smittsamt. Man fick ärr efter varje blåsa.

Den engelske landsortsläkaren Edward Jenner upptäckte på 1790-talet att mjölkerskor fick smittkoppor i en mycket lindrigare form, eller inte insjuknade alls. Samtidigt noterade han att nötkreatur kunde få koppor som likande de som drabbade människor. Han hade en teori om att **kokoppor** kunde ge immunitet mot smitta. År 1789 tog Jenner var från en kokoppsmittad flicka. Av detta tillverkade han ett vaccin som han överförde på en åttaårig pojke. Detta skedde 14 maj 1796 och var **världens första vaccinering**. Sex veckor senare injicerade Jenner pojken med högaktivt smittkoppsvirus. Han blev varken sjuk eller fick några symptom, utan visade sig vara immun mot den fruktade sjukdomen.

I Sverige introducerades vaccinationen år 1801. På ett år vaccinerades ca 2 000 personer. År 1816 infördes i Sverige, som första land i världen, obligatorisk vaccinering av barn under 2 år.

Gästgivarna Olof och Stina är skyddsympade mot smittkoppor, medan deras barn Olof, Anna och Brita är **vaccinerade**.

→ Fundera på hur det var att bli sjuk för 200 år sedan. Vilka förutsättningar hade man att bli frisk? Hur påverkade det ens arbete och försörjning? Vanligt folk hade ofta inte råd att gå till läkaren utan bad till Gud och gick till kloka gummor och kloka gubbar. Hur var det? Tryggt? Läskigt?